

**Й. Ф. ГЕРБАРТ ПРО ВИХОВАННЯ ЯК ЕСТЕТИЧНЕ
ЗОБРАЖЕННЯ СВІТУ**

(Продовження)

«Нічого немає кращого, ніж рухатися слідом
за моральною освітою самого людства»

Й. Ф. Гербарт

Четвертий звіт губернатора фон Штейгеру (осінь 1798 р.)

«Рік тому, розпочавши з Людвігом заняття з математики, я виклав йому наукову теорію відносно арифметики, потім виробляв уміння обчислювати і майже закінчив з ним теореми з планометрії. При надзвичайно повільних перших його успіхах і необхідності внаслідок цього частих повторень, а також у вигляді відомої несприятливої перерви й тривалих наслідків, пов'язаних з ним, можна було залучити до занять і Карла, провівши з ним кілька додаткових уроків. Але все-таки останній ще не настільки освоївся з арифметикою, як Людвіг. – Навпаки, в алгебрі він просунувся ще далі, завдяки читанню Гезелеровських початкових основ, і я б, зайнявшись повторенням, відновив забуте, якби вправи у звичайній арифметиці не затримали нас набагато довше, ніж я того очікував. Я спочатку так довго затримувався на строгому доказі кожного арифметичного прийому, тому що в той час уважав найважливішими істотними математичні вправи для Людвіга. У заняттях із Карлом мені хотілося попередити відомі лінощі, внаслідок яких він, хоча й бажав навчитися механічного рахунку, занадто охоче зневажав доказами. Відносно Рудольфа, що цікавиться всім новим, мені не треба цього боятися. Крім того, я на досвіді впевнився, що необхідно не тільки представити докази розуму, але й закодувати їх: у пам'яті шляхом тривалих вправ. Тому мені б

хотілося, щоб розуміння й розвиток навичок формувалися в Рудольфа паралельно. За останню чверть року успіхи Людвіга в геометрії посувалися набагато швидше, ніж у якій-небудь іншій науці дотепер. І взагалі мені часто доводиться шкодувати про те, що при теперішній ясності його розуму не можна зробити його молодшим на рік два.

Вашому високородію відомо, що до викладання моралі Людвігу я підійшов зовсім не так, як сподівався й бажав зробити це рік тому, і наслідки цього позначаються досить чітко. Я хотів звертатися до проясненого й різнобічно підготовленого розуму, і досягнутого, незважаючи на революцію, служить мені підтвердженням можливості в мирний час викликати в цьому розумі переконання, що звертаються до волі. У такий час, коли, на жаль, здавалося, що все вже закінчено, коли я не знав, який випадок може щодня розлучити нас, з остраху упустити що-небудь, що може хоч скільки-небудь зменшити зло; якщо вже не можна реально допомогти, і в сподіванні на те, що моє припущення піде назустріч вимогам вашого високородія, я навесні приступив до свого першого викладання моралі зовсім без підготовки, хоч трохи подібної на підготовку, що відтворювала мої колишні наміри. Результати незабаром показали, що я зовсім помилявся в тому, яким шляхом можна було захопити в той час Людвіга. Можливо, – для цього були потрібні особливі прийоми, яких, якби вони мені навіть були відомі, я не міг би використовувати залежно від обставин. Отже, мені знову довелося припинити ці заняття. Легкодумство Людвіга проривалося в оздоровчих спалахах; так тепер видається мені все, що настільки сильно засмучувало нас при своєму вияві. Каяття, що відчував він після них, глибоко його потрясло й зробило його чутливим до страху перед злом. Я думаю, що цей момент ще ясно позначається у всій його поведінці й він міг би гарно впливати, якби передчуття й передбачення майбутнього, приводом до яких послужила революція, мимоволі не протидіяли б тихому інтересу до занять і навчання в цей час. Цей страх є тепер моєю надійною опорою, тому я намагаюся зміцнити його й часто

скеровую мораль проти власної особистості Людвіга. Правда, він, вочевидь, мало вірить моїм попередженням; у більш юні роки і я навряд чи більше вірив небезпекам, якими мені погрожували відносно мого характеру. Але, коли бачиш, що деякі пророцтва збуваються, починаєш побоюватися й інших і це сприяє обережності, принаймні, я в такий спосіб уникав багатьох великих спокус. Узагалі Людвіг охоче бажав би зараз вивчати мою мораль, але без інтересу до самих міркувань; вони занадто нові для нього, тому він не може їх засвоїти, і вони видаються йому ще більш заплутаними, тому що йому більше хочеться удержати в пам'яті все в цілому, ніж стежити увесь час за ниткою міркувань. Чи вплине на Людвіга і, як саме п. Штейгер, буде для мене досить повчальним й дасть мені вказівки на майбутнє.

З географії ми закінчили перший курс; це можна було б зробити й раніше, якби я не так пізно познайомився з надзвичайно гарними підручниками, якими ми тепер користуємося.

Разючу користь із цих уроків виніс Рудольф, який на початку ніяк не вмів порівнювати дві географічні карти. Але й для Людвіга в цьому першому курсі виявилось багато нового. Другий курс уже розпочато, я буду пов'язувати його з частими повтореннями, намагаючись у такий спосіб допомогти пам'яті. Вашому високородію відомо, що протягом року ми прочитали 15 книг Одиссеї. Лише з роками може виявитися, чи принесе це читання велику користь, яку я від цього очікую.

У грі на фортепіано Рудольф робить відмінні успіхи. Вона видається мені надзвичайно важливою уже тому, що є відмінним заняттям у вільний час, але крім того, я знаю з досвіду ті радості й переваги, які даються й на самоті, й у товаристві ретельним вихованням музичних дарувань. Людвіг не володіє старанністю, необхідною для звільнення від багатьох засвоєних ним поганих звичок, а, крім того; він уже вийшов з того віку, у якому виховується правильний слух. Не бажаючи даремно мучити його й себе, я за останні тижні, можливо, занадто багато чого упустив щодо цього. Якщо ваше високородіє побажає, то мені доведеться тут же заповнити упущене, в

іншому випадку, я гадаю, що я встигну зробити це й узимку. Мабуть, добре б купити для нього кілька п'єсок: старі йому набридли й у нього немає терпіння правильно зачувати сонати.

Для численних думок і попередніх відомостей, що стосуються, головним чином, людей та їхніх стосунків, а також для розвитку й спрямування в моїх вихованців їхніх власних ідей, служить мені підготовка до моралі й історії. Те, про що я тут говорю, було здебільшого одночасно новим і зрозумілим для всіх трьох. Ті три ранкові години, які Людвіг буде проводити взимку в маєтку Штейгера, мабуть, зручніше за все використовувати на запис цих уроків з молодшими, оскільки їм важко було б навчитися самостійно й що полегшить шляхом повторення подальше вивчення.

От предмети, які ми вивчаємо в цей час за наступним розкладом. Якщо я й ухиляюся іноді від нього, то я сподіваюся, що ще з минулого року маю на це вашу згоду, дану на підставі представлених тоді мною доказів. У цілому, я думаю, розклад може залишатися без змін, приблизно, на рік, за винятком того, що замість Одиссеї, яку ми до весни закінчимо, візьмемо іншого грецького письменника й для моралі перейдемо до читання чогонебудь аналогічного. Навряд чи можливо без шкоди припинити раніше хоча б одну з цих робіт. Звичайно, ваше високородіє не захоче відхилити заняття Людвіга від моралі й релігії безпосередньо після причащення. З математики він із трудом закінчить наступного року звичайні начатки й, навіть, якщо ця наука й менш потрібна для певної йому спеціальності, вона все-таки повинна бути певною мірою закінчена, щоб уся його освіта не була уривчастою. Але, щоб зберегти зв'язність у його освіті й не зрадити його інтереси, необхідно знайти час і для перерваних занять із природничих наук, хімії й фізики. Французьким і латиною він, при певній старанності й з великою користю для себе, може самостійно займатися протягом години, після того як будуть переписані записки з релігії.

Звичайно, вивчення історії відсунуте, очевидно, занадто далеко. Я

бачу, власне, тільки одну причину, чому це може виявитися неприємним: незнання історії робить мало честі в товаристві. Якби Людвігу довелося вже тепер увійти в широке товариство або незабаром покинути батьківський дім, то треба було б поквапитися дати йому хоча б основу найголовніших подій. А крім того, навіщо ж змінювати уже встановлений розклад? Минулого літа ми разом читали римську історію, настільки прекрасно оброблену в книзі для юнацького читання загальноулюбленим автором (Козегартеном), я не смію сподіватися, що можу розповідати хоча б і наполовину настільки захоплююче, як це робить він. Вона дуже зацікавила Карла, тому я дав йому перечитувати її самостійно, з пером у руках. Людвіг поспішав усе далі й далі, але я не міг помітити, щоб хоча б один із великих характерів збудив у ньому що-небудь окрім холодного подиву. А пізніше жодною наукою не займаються так охоче, як історією. Молодим людям важко собі уявити людей віддаленої епохи з їхньою вдачею й напрямом думок. Гомер навчить цьому Карла й Рудольфа, а Геродот у своїй грецькій історії, доведений до перських воєн, продовжить це знайомство. Взагалі все навчання молодших видається мені йде двома шляхами, призначеними – один для розуму й другий — для відчуття й уяви. Розум тренується складними зусиллями, щоб він не помилявся, істини, що служать для його утворення, повинні бути достовірними й твердо встановленими. Для цього є математика й у більшій своїй частині підготовлена математикою фізика, від якої можна перейти й до інших природничих наук. Я гадаю, що серце виховується найкраще шляхом поступового ознайомлення з почуттями й пристосовуваннями до дитячого віку й з роками усе більше обґрунтованого етичного навчання. Щоб стати саме відчуттям і звичкою, це навчання ніколи не повинно викликати труднощі для розуму й ніде не повинно перериватися, тому що моральне почуття постійно вимагають підкріплення, до того ж все кращої і кращої, котра подається йому безперервно, що розгортається низці, цікавих образів, які викликають цілий ряд міркувань, похвал або засудження й таким чином, спонукаючи юну душу створити й запам'ятати в власні максими (правила) й

підготуватися до майбутнього систематичного курсу моралі, якому тільки залишиться очистити й зміцнити останні. А щоб знайти цей шлях формування характеру, нічого немає кращого, ніж рухатися слідом за моральною освітою самого людства.

Вступити під впливом грецької історії до школи Сократа, певний час затриматися тут серед людей, про яких ми вже довідалися й полюбили, вдачу й характери яких представлені нам історією, потім з ретельністю й побожною душею ввійти в середовище учнів Христових, і поглядами й серцем провівши його на небо, з піднесеною душею знову звернутися до ходу світової історії, пізнавати сліди провидіння в її повільних важливих, часом, але тільки, очевидно, успіхах, що відступають назад на шляху вдосконалення, у сучасному світі дивитися вперед, зберігати мужність і навчатися, оберігати наше серце від шкідливого впливу сучасності ?

Саме так я спланував вивчення історії для себе й вважаю за можливе так займатися нею з моїми юними друзями для нашої загальної радості. Я часто спостерігав, що речі, які шкільна рутинна назвала б легковажним нововведенням з мого боку, часто виявлялися найбільш легко здійсненими; тоді як при звичайних правилах грецької граматики, при прийомах обчислення дробів, які, однак же, у всіх школах вважаються доступними для хлопчиків у віці Карла, важко доводилося моєму терпінню.

Труднощі мови зникають усе швидше, і я без страху думаю про Геродота, деякі твори Ксенофонта й Платона, декілька трагедій, декілька біографій Плутарха, про Новий Завіт із яким-небудь гарним коментарем, про Лівію, Цицерона й Таците. Для останніх, звичайно, нам необхідно трохи опанувати латинську мову, і я не можу висловити вашому високородію достатньої подяки за ваше прихильне сприяння, у яких би межах ви не побажали нас підтримувати. Поза всяким сумнівом, наступить час, коли нетерплячі молоді люди зажадають від мене нарису загальної історії. Стародавність згодом надокучить їм і, в міру того, як вони будуть підростати для вступу у світло, вони захочуть із ним познайомитися. Тоді

вони можуть звернутися до ключів сучасного світу, нових мов. Сьогодні ж час, зріло міркуючи, я вважаю, що навіть французька мова для них не потрібна. Хіба те, про що воліють говорити по-французьки, підходить для них? Хіба шкідливо для них почувати себе відчуженими від товариства дорослих і залишеними напризволяще? Можливо, це додасть їм скромності, хоча й викличе засудження їхнього вчителя.

Я не вважаю, що головна перевага викладання полягає в штучно спрощеному й такому, що обходить труднощі, навчання. Таке навчання не виробляє ні справжнього мислення, ні сильних людей, а проти перевтоми, пов'язаної з занадто великими труднощами найкращим засобом для занять із Карлом і Рудольфом завжди служить радість успіху, досягнутого шляхом подвоєних зусиль. Ця головна перевага, видається мені, полягає швидше в тому, щоб власний інтерес учителя міг би завжди бути дуже близьким до предмета викладання. Турботливість, присутність думки, жвавість і теплота, що мимоволі є супутником інтересу, із працею можуть бути замінені доброю волею. Тому я намагаюся розподілити свої власні роботи таким чином, щоб ті науки, які є головним предметом занять моїх вихованців, переважно займали також і мене.

От чому я дотепер займався переважно математикою й так і думаю продовжувати, поки вона є головним предметом мого викладання. Після цього, я сподіваюся, мені можна буде, головним чином, присвятити свій час історії й особливо древнім письменникам. Те, що допоки не потрібно для ваших синів, я й для себе переносу на більш віддалений час. На можливості такого співвідношення між нашими заняттями засновані, головним чином, мої сподівання на те, що я зможу бути корисним їм протягом довгих років. Можливо, для вчителя набагато шкідливіше, ніж для учнів, коли його увага в позаурочний час скеровується на зовсім інші предмети, й так постійно розривається різнобічно. Мої вимоги до самого себе мають при цьому постійно підвищуватися й поглиблюватися різнопланово. Чим більше з роками будуть розвиватися власні сили молодих людей, тим швидше вони

будуть самостійно займатися своєю освітою, але й тим швидше можуть зробити недоречний вибір серед нескінченної безлічі предметів знання, тим легше, глибше й сумніше можуть помилятися ці сили або ж стомлюватися й виснажуватися в сліпому неспокійному коливанні з боку убік і, отже, тим важливіше буде розумна порада, своєчасна вказівка. Чим більше вчитель перетворюється на щоденного компаньйона, тим важливіше стає те, щоб він не вичерпував сам себе, щоб товариство його завжди слугувало джерелом нового повчання й особливо новою підтримкою в досягненні всього доброго і прекрасного; тобто, щоб учитель був не книгою й не компіляцією з книг, а освіченою людиною (*ein gebildeter Mensch*). Тому я вважаю, що не забираю у своїх вихованців час, використовуваний мною особисто для себе. Але те, яким чином я найближчим часом повинен працювати над собою, може викликати у вас про мене дивні думки. Я передбачаю кілька робіт, головні труднощі у виконанні яких мною, щоправда, уже переборені, але повинні бути мною цілком засвоєні, щоб я міг стати повністю спокійним й розумово врівноваженим. Я відзначаю, що моя увага, недостатньо пильна, для того, щоб охопити багато чого одночасно, проти моєї волі відволікається від зовнішнього й іноді може здаватися, що я перебуваю уві сні, а не наяву. Чи можу я ще якийсь час розраховувати на поблажливість щодо цього? Я сподіваюся, що не занадто пізно наступить той час, коли я буду здатний більш ретельно поставитися до упущеного. Наступного року я вважаю своїм обов'язком увесь час, за винятком щоденних шести навчальних годин, присвятити зосередженості в самому собі, і я дуже прошу вас зробити відносно цього, які завгодно висновки, тільки не думати, що ослабнув мій інтерес до справи виховання. Ваше високородіє тим більше буде вимагати точного звіту про використання цих годин через кожні два місяці, як було вами наказано. Мені б дуже не хотілося, щоб вам довелося нагадувати мені про це; але у випадку моєї недбалості, я дуже прошу вас не щадити мене. Я думаю, що матеріал для вечірніх занять мною підготовлений, навіть, якщо ваше високородіє побажає випустити уроки латині» [1].

Література

1. Basiswissen Pädagogik: Historische Pädagogik / hrsg. von Christine Lost und Christian Ritz. – Baltmannsweiler: Schneider – Verl. Hohengehren. Bd.4. Gerhard Müßener (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart. – 2002. – 333 S.